

HERMANN RÓBERT

GONDOLATOK A XIX. SZÁZAD KÖZEPI FORRÁSOK KIADÁSI MÓDJÁRÓL

A forráskiadási módszer megválasztása a forrásközleményeket gyártó történészek, levéltárosok és irodalomtörténészek állandó problémája. A jelenleg érvényes szabályozás, amely nagyjából a Benda Kálmán által a Magyar Országgyűlési Emlékek kiadására kidolgozott szabályzaton alapul, nem mindenben felel meg az olvashatóság és szakszerűség együttes követelményének.

1. A legkönnyebb és legnehezebb helyzetben az irodalomtörténészek vannak. A kritikai kiadások készítése során a betűhív, az eredeti központosítást és helyes (vagy helytelen) írást részesítik előnyben. Egy kéztől származó, zárt életmű esetében ez érthető is, annál is inkább, mert dokumentatív értéke van. Nyomon követhető belőle az illető személyiség helyesírásának változása, az újabb és újabb szabályozások hatása vagy hatástalansága. Ugyanezért fontos ez a másolatban fennmaradt alkotások esetében is. Itt ugyanis a másolatok „leszármazási táblája” állítható össze ezen a módon: melyik készülhetett a kézirat, melyik más másolatok vagy nyomtatott közlések alapján.

2. Más a helyzet a történeti személyiségek esetében. Az egyes iratok, levelek esetében a sajátkezeség ebben a korban még igen gyakori, ám az illetők hivatali működése során keletkezett iratok jelentős része csupán aláírásukat viselő magán, nyelvi megformálásuk írók munkája. Mivel ezek személyének elhatárolása meglehetősen nehézkes, s az esetek többségében tökéletesen fölösleges is (hacsak nem egy másik, kiemelkedő személyiség munkájáról van szó), a forrásokat közlő levéltáros vagy történész vagy kénytelen nyolc-líz féle helyesírási metódus figyelembevételével elkészíteni közleményét, vagy valamifajta egységesítésre törekszik. Annál is inkább, mert a hangzásalak különbsége a helyesírási különbözőségeknél többségénél megállapíthatatlan (pld. látja–láttya; letze–letzte).

3. Mik legyenek az egységesítés szabályai? A magyar szavaknál viszonylag könnyű helyzetben vagyunk. Itt szerintem a jelenleg érvényes helyesírási és központosítási gyakorlat a figyelembe veendő. A XIX. század ezen időszakában ugyanis már beszélhetünk nagyjából kialakult, egységes helyesírásról és központosításról;

az más kérdés, hogy a korszak aktív szereplőit ezt nem mindig vették figyelembe. Ha szövegeiket vesszőkkel, pontosvesszőkkel stb. tagoljuk, nem hamisítjuk meg, csupán érthetővé tesszük azokat. Ha a szavakat a jelenlegi helyesírás szerint írjuk, nem erőszakoljuk meg a nyelvet, csupán érthetőbbé tesszük a szöveget.

4. Vannak persze egyéni elbírálást igénylő esetek. Ilyenek a tájnyelvi alakok (izenet, üdő), vagy pl. Szemere Bertalan „-bul, -bül” ragjai, vagy a hosszú magánhangzóejtésből származó betűkiesések (ótalom). Ezeket az eredeti alak szerint kell írni. Külön kérdés a „valljon, vallyon, vajon”, ahol nagyon nehéz megállapítani, hogy a szerzők egy, avagy két j-t ejtettek-e? Hasonlóan vitás eseteket képeznek az idegen szavak. Pl. a konstelláció minden további nélkül leírható jelenlegi alakjában, de pl. a circumstantia–circumstancia átírás már meggondolandó.

5. A számok írásánál jómagam az eredeti alakban való írás híve vagyok, azaz nem támogatom azt a gyakorlatot, amely a betűvel történő átírást követi. „1. 6 fontos üteg”, nem pedig „1./első hatfontos üteg”. Ezen az alapon ugyanis az X-ber átírható decemberre, az I-ső elsőre, noha ennek valóban van némi információs és korfestő értéke.

6. A nevek szerintem abban az alakban írandók, ahogy az illető személy használta (feltéve, ha ez megállapítható). Kivételt akkor tennék, ha a szövegben torzult alakban szerepel a név: Dembinski/Dembinczky, Damjanich/Demjánovics, Kazinczy/Kazinczky, Leiningen/Lejninger stb. Ezekben az esetekben a szövegben szereplő alakot tartom használandónak, egy jegyzettel vagy egy “sic!” jelzéssel. Gondot jelenthetnek természetesen a nem magyar nevek, de a leírt alak alapján itt is megállapítható, hogy az illető az eredeti, vagy a torzult névalakot használta-e. (Vindisgréc = Windisch-Grätz, Jellacsics = Jellačić, Slikk = Schlik).

7. Van természetesen egy olyan nyelvi szint, ahol az ilyesfajta modernizálás elkerülhető, sőt, talán kerülendő is (jobbágylevelek, naplók, visszaemlékezések). Ezek azok a források, amelyek olyan alacsony nyelvi szinten íródtak, hogy a „beleenyúlás” már nyelvileg hamisítja meg őket. Ilyeneknél jómagam is a betűhív közlés híve vagyok, bár a központosítás egyfajta modernizálását itt is fontosnak tartom (ti. azért, mert egy szöveg egyetlen, tagolatlan, hetvensoros mondatból áll, nem valószínű, hogy a szerző egy szuszra így mondta volna el).

8. Hasonlóan vélekedem az idegen nyelvű szövegekről is. E korszak német helyesírási gyakorlata kialakultabb és kiforrottabb volt, mint a magyar, s azért, mert

egy magyar pénzügyminisztériumi titkár vagy egy vezérkari tiszt nem ismerte a wieder és a wider közötti különbséget, nem kell teleírnunk lábjegyzettel és sic!-kel a szöveget. Hadtörténeti forrásoknál komoly gondot okozhat pl. az Armeec-Korps, Armeekorps, Armeec-Corps, Armeecorps, sőt Armeechor alakok váltakozása, teljes logikátlanságban. Itt is az egységes (a szövegben belül egységes) írásmód híve vagyok.

9. Mit tegyünk a máshonnan idézett szövegekkel? Jómagam itt is a következetes átírás híve vagyok, kivéve a neveket, ahol tartanám magam az illető közlő által használt alakhoz. (Pl. ha a könyvcímbe Görgey van, a szövegben nem idézhetek a kötetből Görgeit.)

10. Mi indokolja mindezt? Véleményem szerint nem árt, ha a forrásközleményeket és -kiadványokat nemcsak a közlő, a korrektor, illetve a közlő sasszemű ellenségei olvassák, hanem esetleg a nagyközönség is. Márpedig egy sic!-kel teleírt, központozás nélküli, a XIX. század helyesírási szokásaitól is messze rugaszkodó visszaemlékezés vagy mégoly érdekes jelentés sem számíthat olvasókra, ha az olvasónak nem csupán a tartalommal, de magával a nyelvi formával is meg kell küzdenie. A forráshely pontos megadása ugyanis lehetővé teszi, hogy ha valaki valamilyen oknál fogva az eredetire kíváncsi, utánanézzon. S megbízhatunk talán annyira egymásban, hogy ha valaki az unter-schreckenburgi, minden szövkönyvben február 29-én nyitvatartó Zuckerstein-levéltárból közöl kiadatlan Klauzál Gábor-leveleket, nem fog olyasmit beleírni a közlésbe, amely nem szerepel az eredetiben. Ha viszont beleír, ezen az sem segít, ha a levelek többi részét a bennük elporlott rovarok fossziliáinak helyét is pontosan feltüntetve közli szerény opusában/opuszában.

Kerkapoly Mór honvéd őrnagy emléklapja